

De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen)

Interimverslag 1994

Stephan Van Bellingen & Marc Dewilde

1 Inleiding

De aanleg van een waterwacht- en spaarbekken in de vallei van de Ieperlee en de geplande aanleg van de Zuiderring te Ieper vormen, sinds 1993, voor het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium van de Vlaamse Gemeenschap (I.A.P.) de aanleiding om een grootschalig noodonderzoek uit te voeren in de *Verdronken Weiden*. Dit project wordt doorgevoerd in nauwe samenwerking met de Stad Ieper en in samenspraak met de Afdeling Water van het Vlaams Gewest¹. In het bedreigde gebied, dat zo'n 40 ha beslaat, kan een belangrijk

deel van de laatmiddeleeuwse Sint-Michielsparochie gesitueerd worden. Dit *'voorgeborchte'* wordt in de archieven voor het eerst vermeld in 1249 en werd in 1383 door Engelse en Gentse troepen definitief verwoest (fig. 1). Door een verbod uitgevaardigd in 1386 door Filips de Stoute, Hertog van Bourgondië, mochten de buitenwijken, zg. omwille van strategische redenen, niet heropgebouwd worden. De site evolueerde dan ook geleidelijk tot een agrarisch gebied. In de tweede helft van de 17de eeuw nam Sébastien Lepestre de Vauban het gebied op in zijn *Inondation de Messines*, een overstroombare zone van ca. 100

1 De belegering van Ieper in 1383. Miniatuur uit het einde van de 14de eeuw in de bibliotheek van Angers (naar Adriaenssens 1992).

Le siège d'Ypres de 1383.
Miniature de la fin du 14ème
siècle à la bibliothèque d'Angers
(d'après Adriaenssens 1992).

¹ We wensen hier onze erkentelijkheid te betuigen aan het Stadsbestuur van Ieper en in het bijzonder aan de heer F. Lignel, schepen van Cultuur en Financiën, voor de vlotte samenwerking en de logistieke steun tijdens het onderzoek. Ook een welgemeend woord van dank aan de Afdeling Water van het Vlaams Gewest en in het bijzonder tot de heren ir. W. Goderis, directeur, en ir. J. Leliert, directeur Buitendienst West-Vlaanderen, voor de toestemming om archeologisch onderzoek uit te voeren en voor het vervullen van een niet onbelangrijke rol bij de onderhandelingen met de aannemer om de opgravingen tot een goed einde te brengen.

Wanneer hier de resultaten van een opgravingscampagne kunnen worden voorgesteld dan komt dit door het werk en de inzet van een heel team, dat in weer en wind en vaak in moeilijke omstandigheden de overblijfselen van de verdwenen Sint-Michielswijk weer tot leven trachtte te wekken. We danken dan ook Mw. B. Charlet en de heren G. Ach, M. Bertier, N. Clarysse, W. Debruyne, R. Maddelein, P. Ooghe, D. Schuddincx, J.-L. Tommeleyn, R. Vandevoorde, F. Verschaeve en C. Vervenne voor hun belangrijk aandeel in het welslagen van dit project. Mw. I. Minnekeer (Ieper) en de heren C. Geeroms (Ganshoren) en P. Pype (Ieper) spendeerden een deel van hun vrije tijd aan het onderzoek, terwijl de heer L. Muylaert (I.A.P.) zowel op het terrein als bij het zeven van de diverse grondstalen een belangrijke bijdrage leverde. Aan allen onze oprechte dank.

ha. Dit had tot gevolg dat de *Verdronken Weiden* gespaard bleven van de inplanting van woongebieden en/of andere infrastructuur. De hedendaagse noden hebben evenwel anders doen beslissen over het lot van deze unieke archeologische site.

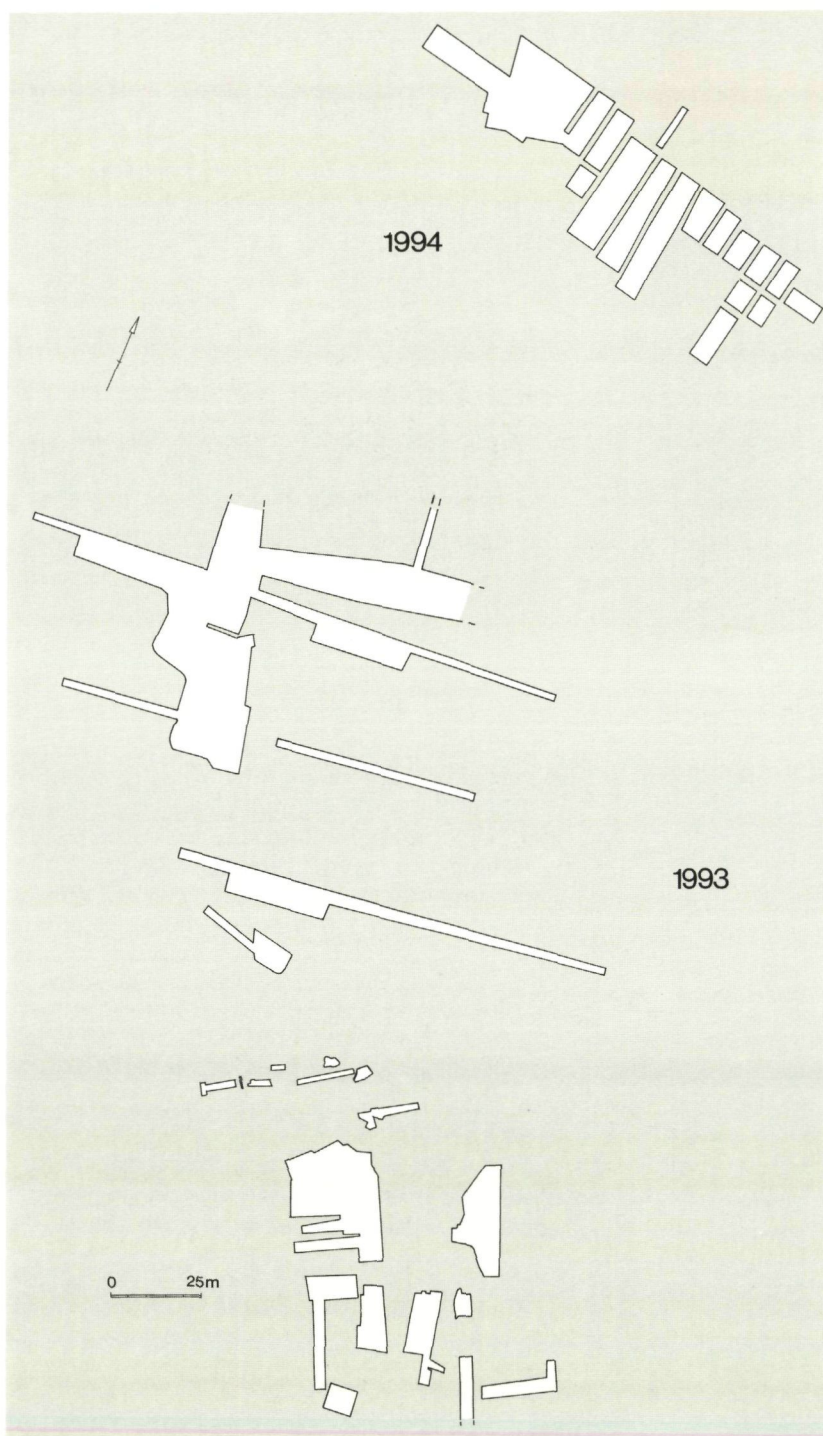
De tweede opgravingscampagne in de *Verdronken Weiden*, die ondernomen werd van 2 mei tot en met 31 oktober 1994, spitte zich voornamelijk toe op de noordelijke zone waar inmiddels de voorbereidingswerken voor de aanleg van de Zuidering werden uitgevoerd (fig. 2). Het betreft een strook van ca. 1,5 ha die gezien de zeer snel aangevatte ophogingswerken voor slechts 50% archeologisch kon bekeken worden. De sterke concentratie van woningen en werkruimten die tijdens de opgravingen van 1993 werden vrijgelegd², vormden de aanleiding om onze aandacht voornamelijk te vestigen op de zone rond de Komenstraat. In de onderzochte sector kon wegens tijdsgebrek een aantal sporen niet worden doorsneden en diverse vlakken konden niet volledig worden uitgediept. Niettemin kon een idee gevormd worden van de bewoningsgeschiedenis in dit deel van de laatmiddeleeuwse, ambachtelijke wijk.

2 De archeologische bevindingen van de campagne 1994

Het onderzoek van de Zuiderringsector leverde heel wat sporen en structuren op die tot vijf verschillende fasen blijken te horen. Net zoals in de zuidelijke zone, die tijdens de vorige campagne onder de loep werd genomen, vormen enkele greppels de oudste relictten die werden aangesneden. Vermoedelijk omstreeks het midden van de 13de eeuw verschenen op enkele percelen eenvoudige huisjes en/of ateliertjes. In de loop van de tweede helft van de 13de eeuw werden deze gebouwtjes, die voornamelijk ten oosten van de Komenstraat werden vrijgelegd, door brand vernield en door grotere werkruimten vervangen. Eén gebouw uit deze derde fase valt op omwille van zijn afmetingen en de stevigheid van de funderingen. De constructies uit deze periode zouden in de eerste helft van de 14de eeuw plaats maken voor een stel nieuwe gebouwen. Opvallend is wel dat de recentere bouwwerken qua constructie veel lichter zijn. Dit verklaart dan ook voor een stuk de zeer slechte bewaringstoestand. Tijdens het onderzoek kwam een aanzienlijke massa aardewerkscherven, andere objecten en consumptieafval aan het licht. Deze vondsten moeten net zoals de diverse staalnames nog nader geanalyseerd worden.

2.1 VAN LANDWEG TOT KOMENSTRAAT

De slagader van het oostelijke deel van de Sint-Michielsparochie was ongetwijfeld de Komenstraat. Deze weg die tot ca. 1309 een belangrijke in- en

uitvalsweg naar de Leie en Noord-Frankrijk³ vormde, wordt in de archivalische bronnen voor het eerst vermeld in 1216⁴. Tijdens de voorbije opgravingscampagne kon, weliswaar in moeilijke omstandigheden, een doorsnede van deze weg gemaakt worden. Een eerste belangrijke vaststelling is ongetwijfeld het feit dat het tracé van de Komenstraat in deze noordelijk gelegen sector niet meer bepaald wordt door het verloop van de Komenbeek, dit in tegenstelling tot de zone die in 1993 werd onderzocht. In het noordelijk deel van de *Verdronken Weiden*

2 Lokalisatie van de in 1993 en 1994 onderzochte vlakken.

Localisation des tranchées fouillées en 1993 et 1994.

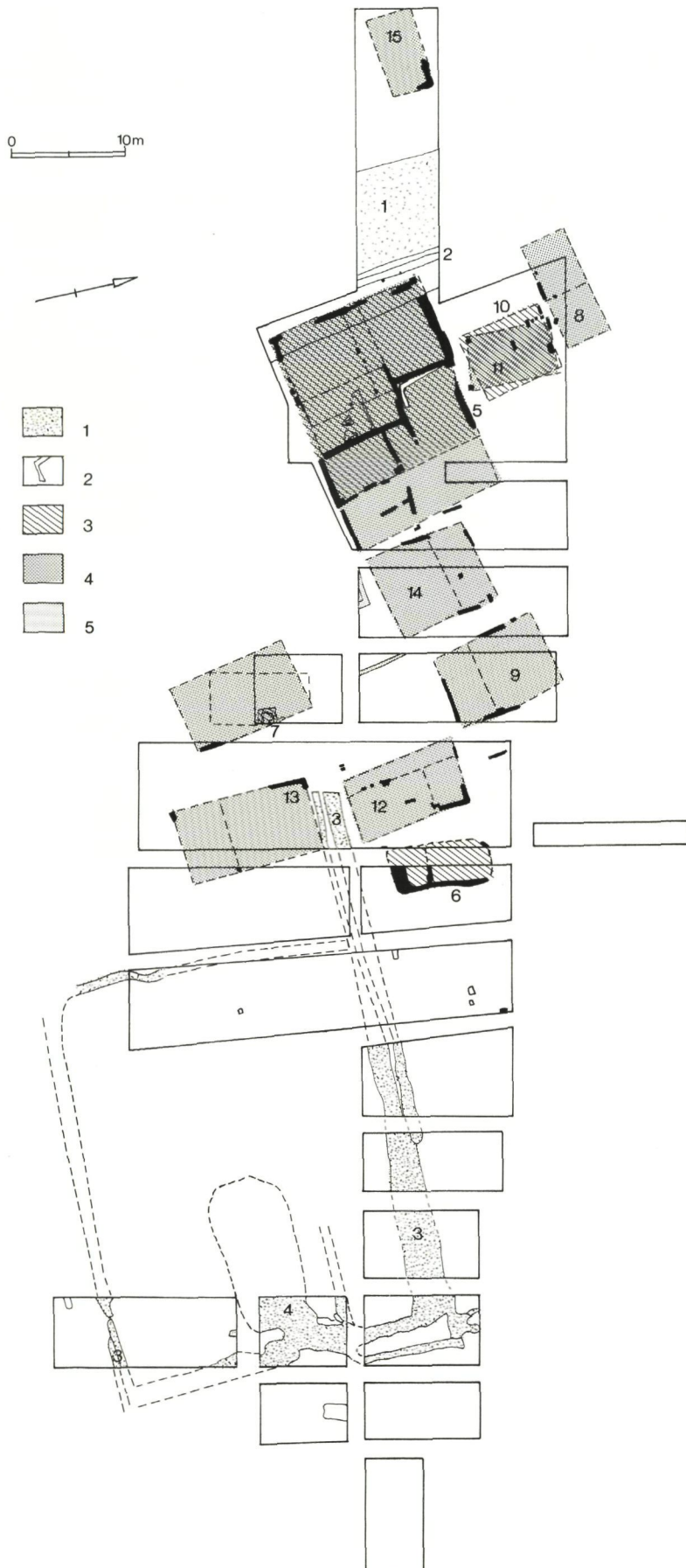
² Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993.

³ Duvosquel 1994.

⁴ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 259.

1: eerste helft 13de eeuw; 2: midden 13de eeuw; 3: ca. 1270-1325; 4: ca. 1325-1350; 5: ca. 1350-1383.

1: première moitié du 13ème siècle; 2: milieu du 13ème siècle; 3: ca. 1270-1325; 4: ca. 1325-1350; 5: ca. 1350-1383.

3 Algemeen opgravingsplan 1994.

Plan général du secteur fouillé en 1994.

buigt de Komenbeek in noordwestelijke richting af, terwijl de straat in de richting van de Komenpoort⁵ doorloopt.

In haar oudste fase was de Komenstraat (fig. 3: 1) slechts ca. 3 m breed. De onderbouw van de weg bestond uit een zandleempakket waarboven een grindlaag was aangebracht. Het blijft een open vraag of de weg in de 13de eeuw reeds gekasseid was. Er valt enkel op dat in de wegbedekking geen restanten van karresporen werden aangetroffen. Toch lijkt het aannemelijk een eenvoudige landweg te veronderstellen die op sommige plaatsen in zeer slechte staat bleek te zijn⁶. Een V-vormige gracht ten oosten van de baan bevatte heel wat aarde-werkscherven, alsook dierlijke- en plantaardige resten en enkele steenkoolfragmenten.

Uit de stadsrekeningen weten we dat de Komenstraat in het voorjaar van 1326 werd opgehoogd en gekasseid. Deze werkzaamheden gebeurden onder leiding van *Thierine de Stratemakere*⁷. Tijdens de vorige opgravingscampagne kon reeds worden aangetoond dat men tijdens deze infrastructuurwerken de straat verbreedde tot ca. 7 m. Dit fenomeen werd eveneens vastgesteld in Parijs voor de *Chemin du rempart*, die tijdens de opgravingen in de *Jardins du Carrousel* werd aangesneden⁸. Een verdubbeling van de straatbreedte kan echter wel eigenaardig overkomen als men weet dat de Ieperlingen vanaf 1309 hun handel in zuidelijke richting niet meer via Komen kanaliseerden, maar wel via Waasten (Warneton)⁹, wat het belang van de *Zuudstrate* of huidige Rijselseweg deed toenemen.

Na de definitieve verwoesting van de Ieperse buitenparochies in 1383 verloederde de gekasseide Komenstraat opnieuw tot een landweg. Wel kon worden vastgesteld dat in de eerste helft van de 17de eeuw de V-vormige gracht (fig. 3: 2) ten oosten van de verbrede Komenstraat werd hergraven, waardoor een aantal laatmiddeleeuwse structuren werd verstoord. Het lot van de *Cominstrate* werd definitief bezegeld tijdens de grootscheepse infrastructuurwerken die Sébastien Lepestre de Vauban, in opdracht van de Franse koning Lodewijk XIV, in Ieper liet uitvoeren. Een gedeelte van de straat kwam in een overstroombaar gebied te liggen en werd dan ook onbruikbaar. De weg werd toen via de Rijselseweg omgelegd.

⁵ Het gaat hier om de *Oude Komenpoort* die deel uitmaakte van de 13de-eeuwse stadsverdediging en niet om de *Nieuwe Komenpoort* waarvan we tijdens de vorige opgravingscampagne een gedeelte konden vrijleggen.

⁶ Duvosquel 1994, 262.

⁷ Des Marez & De Sagher 1913, 547.

⁸ Van Ossel 1991, I, 228-229.

⁹ Duvosquel 1994, 265.

2.2 PERCEELSGREPPELS OF AFWATERINGS-SYSTEEM?

De zone die sinds 1993 archeologisch wordt onderzocht, situeert zich langsheen de laatmiddeleeuwse Komenstraat. De oudste sporen die in deze sector werden aangetroffen, bestaan uit een reeks greppels die hoofdzakelijk in oostwestelijke richting verlopen. De grachten (fig. 3: 3) hebben een breedte die kan variëren van ca. 60 cm tot meer dan 3 m. Ze bevinden zich allen ten oosten van de Komenstraat. In de smalle strook (ongeveer 50 m breed) die in 1994 werd opgegraven, verliepen drie greppels in oostwestelijke richting en mondden vermoedelijk uit in de gracht die zich ten oosten van de straat bevond en voor de afwatering ervan zorgde. Halverwege de centrale en de zuidelijke greppel werd de aanzet van een structuur aangetroffen die we, onder voorbehoud, als een poel (fig. 3: 4) interpreteren¹⁰. De afstanden tussen de diverse grachtjes bedragen respectievelijk 12,85 m, 8,92 m en 10,71 m.

Stratigrafisch vormen de oudste 'kanaaltjes' de eerste fase uit de middeleeuwse bewoningsgeschiedenis in dit oostelijk deel van de 'Verdronken Weiden' (periode I). In tegenstelling tot de greppels die vorig jaar werden onderzocht¹¹, bevatten deze grachten zeer weinig materiaal. We beschikken echter wel over een *terminus ante quem* voor de datering van de meest noordelijke greppel. Boven deze gracht (fig. 4) werd immers in de tweede helft van de 13de eeuw een imposante woning opgetrokken. De functie van deze greppels was waarschijnlijk tweeledig, namelijk de afbakening van de percelen¹² en de afwatering van het terrein. Het belang van de greppels kan o.a. blijken uit het feit dat enkele werden hergraven, iets wat b.v. zeer duidelijk merkbaar was bij de middelste gracht. Langs beide zijden ervan en erop georiënteerd werden een aantal gebouwen opgericht (fig. 3). Dit bewijst dat een aantal greppels zeker nog in gebruik was in de tweede helft van de 13de eeuw en waarschijnlijk ook nog in de eerste helft van de 14de eeuw. Vermoedelijk vormen de infrastructuurwerken van 1320, waarbij de Ieperlee werd verbreed en uitgediept¹³ en de hieruit vrijgekomen grond in de *Plasch*¹⁴ werd verspreid, alsook de activiteiten van 1326 waarbij de Komenstraat werd opgehoogd, verbreed en gekasseid¹⁵, het keerpunt waarbij de greppels aan belang blijken in te boeten. Ondanks het feit dat deze meer noordelijk gelegen sector niet werd opgehoogd, schijnt dus ook hier de kadastrale organisatie te zijn herdacht.

2.3 DE OUDSTE BEWONING LANGSHEEN DE KOMENSTRAAT

De Komenstraat wordt reeds in 1216 in de *archivalia* vermeld¹⁶, maar we stellen vast dat de werken om de terreinen langsheen deze belangrijke in- en uitvalsweg bouwrijp te maken pas later

4 Perceels- en/of afwateringsgreppel (eerste helft 13de eeuw).

Fossé parcellaire et/ou de drainage (première moitié du 13ème siècle).

werden aangevat. In een eerste fase werden greppels aangelegd die waarschijnlijk het drassige gebied moesten helpen afwateren, maar tevens bepaalde stukken grond afbakenden. In een tweede fase, die we onder voorbehoud omstreeks het midden van de 13de eeuw situeren, werden op een aantal percelen gebouwen ingeplant. We vermoeden dat de oudste bewoning in deze relatief ver van het centrum van de wijk gelegen zone eerder verspreid was.

In de in 1994 onderzochte sector werd net ten oosten van de Komenstraat een klein restant van één van deze eerste gebouwen vrijgelegd. Het gaat om een L-vormig brandspoor (fig. 5 en fig. 7: 1), dat doorsneden werd door de overblijfselen van een huis (gebouw 14) uit periode III. In dit spoor werden fragmenten van hutteleem en houtskool aangetroffen, wat er kan op wijzen dat we hier met een constructie (gebouw 13) in vakwerk te maken

5 Brandsporen van de binnenmuren van de woning uit periode II (midden 13de eeuw) en van het huis uit periode III (ca. 1270-1325).

Traces d'incendie des murs intérieurs dans la maison de la période II (milieu du 13-ème siècle) et du manoir de la période III (vers 1270-1325).

¹⁰ Wegens tijdsgebrek en wateroverlast kon deze poel (?) niet in detail onderzocht worden en kon ook de juiste omvang ervan niet worden bepaald.

¹¹ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 267-268.

¹² Over het feit of we hier wel degelijk met perceelsgreppels te maken hebben, zal verder onderzoek meer klaarheid moeten brengen. Zeker is wel dat men reeds bij de inplanting van de eerste bewoning niet noodzakelijk rekening hield met het bestaan van de grachten. We vermoeden dan ook dat de afwatering van dit vrij drassige gebied primeerde.

¹³ Diegerick 1853, I, nr. 346; Des Marez & De Sagher 1913, 146-160.

¹⁴ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 268.

¹⁵ Des Marez & De Sagher 1913, 536 en 543.

¹⁶ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 259.

6 Algemeen zicht op de patriciërs woning (ca. 1270-1325).

Vue générale du manoir (vers 1270-1325).

hebben. Deze summiere restanten tonen aan dat we met een ruimte te maken hebben die minimaal 4,50 m bij 2 m groot was. Opvallend is wel dat niet het minste funderingselement werd ontdekt. Dit en de nauwe verwantschap met een aantal sporen uit een latere bouwfase laten ons vermoeden dat we hier met de binnenwanden van een groter gebouw te maken hebben, waarvan de overige restanten de eeuwen niet hebben getrotseerd.

2.4 EEN LANDELIJKE RESIDENTIE LANGS DE KOMENSTRAAT

Alle huizen en ateliers die tot vandaag in de Sint-Michielsparochie werden vrijgelegd vallen op omwille van de zeer lichte constructiewijze. Ten oosten van de laatmiddeleeuwse Komenstraat werd tijdens de voorbije opgravingscampagne een woonhuis (fig. 6) ontdekt dat hiermee in schril contrast staat. Het gebouw beslaat een oppervlakte van ca. 210 m² en is in vier, mogelijk vijf kamers opgedeeld. De stevigheid van de funderingen trekt eveneens de aandacht. Deze constructie situeert zich op dezelfde plaats als het gebouwrestant uit periode II dat hoger werd behandeld en zich net boven een gracht uit de oudste fase bevond.

2.4.1 Het gebouw

Dit huis ten oosten van de Komenstraat (fig. 3: 5) kan als een patriciërs woning (gebouw 14) omschreven worden. Het meet ca. 14 bij 15 m en heeft funderingen opgetrokken in rode bakstenen (27 x 13 x 5 cm). Opvallend is wel dat de onderbouw van de westelijke muur dieper was uitgewerkt. Deze gevel aan de straatzijde lag dan ook nabij de gracht aan de Komenstraat. Ondanks het feit dat heel wat delen van de funderingen werden uitgetrokken en/of verstoord, o.a. door bominslagen uit de eerste wereldoorlog, kunnen we ons toch een

7 Algemeen plan van de patriciërs woning.
Plan général du manoir.

beeld vormen van de plattegrond van dit gebouw (fig. 7). In tegenstelling tot de buitenmuren steunden de binnenwanden niet op bakstenen funderingen. Dit had tot gevolg dat van deze interne elementen slechts enkele brandsporen werden teruggevonden. Op een aantal plaatsen, waar de binnenwanden op de buitenmuren aansloten, werden bakstenen aanzetten voorzien voor deze binnenmuren. Vermoedelijk staan we hier dan ook voor een grote, bakstenen constructie met een verdieping. De binnenwanden waren daarentegen in vakwerk opgetrokken. In de brandsporen die deze wanden nalieten, werden talrijke fragmenten hutteleem ontdekt, waarin de afdrukken van twijgen en stro duidelijk merkbaar waren. Over de vorm van de dakconstructie tasten we volledig in het duister. Een dakpanbedekking lijkt aannemelijk gezien de allure van de constructie.

In de noordelijke helft van het gebouw werden twee, in elkaars verlengde liggende kamers vrijgelegd die beiden ca. 5 bij 7 m groot zijn. In de noordwestelijke ruimte (fig. 7: 2) werd een restant van een haard (fig. 7: 3 en fig. 8) ontdekt. Deze was samengesteld uit rechtop in de grond aangebrachte dakpanfragmenten. De aanwezigheid van deze haard laat ons vermoeden dat we hier eventueel met de keuken te maken kunnen hebben. We wensen er wel op te wijzen dat in geen enkele kamer in deze woning specifieke voorwerpen werden ontdekt die een exacte bestemming voor elk van de ruimten duidelijk maakt. Over de noordoostelijke kamer (fig. 7: 4) zijn we het minst goed ingelicht. Het is trouwens het gedeelte van het huis waarvan de funderingsrestanten het slechtst bewaard bleven.

Het zuidoostelijk gedeelte van de woning wordt in beslag genomen door een ruimte die een oppervlakte van ca. 7,70 m bij 3,35 m (*intra muros*) beslaat en noord-zuid gericht is (fig. 7: 5). Over de functie van deze kamer tasten we volledig in het duister. De rest van het huis vormt een grote rechthoekige ruimte (fig. 7: 6) van ca. 10,60 bij 7,70 m. In het oostelijk gedeelte hiervan werden de restanten van een tegelvloer (fig. 7: 7) ontdekt waarin centraal een circulaire haard (fig. 7: 8), samengesteld uit rechtop in de grond geplaatste dakpanfragmenten, was aangebracht. Deze vloer en de bijbehorende haard werden in het oostelijk gedeelte van deze ruimte ontdekt. Dit doet ons vermoeden dat we hier met twee kamers te maken hebben. De centrale kamer, die voorzien is van een tegelvloer en een centrale haard menen we dan ook als de woonkamer te mogen identificeren. De rol van de zuidwestelijke kamer kon niet achterhaald worden.

De massieve funderingen van de buitenmuren, alsook de brandsporen die wijzen op vrij stevige binnenwanden, weliswaar opgetrokken in vakwerk, laten ons veronderstellen dat dit gebouw over een verdieping beschikte. Ook de dieper gefundeerde hoeken van het gebouw (fig. 9) zouden in deze richting kunnen wijzen. Met welke materialen het

8 Overblijfsel van een haardvloer in de keuken (ca. 1270-1325).

Vestige d'un âtre dans la cuisine du manoir (vers 1270-1325).

9 Dieper gefundeerde en versterkte hoek van de patriciërs woning (ca. 1270-1325).

Fondations d'angle renforcées du manoir (vers 1270-1325).

dak was afgedekt en welke vorm de dakconstructie aannam, blijven vooralsnog onduidelijk. We vermoeden dat we met een tentdak¹⁷ te maken hebben. Opvallend is wel dat weinig dakpanfragmenten werden ontdekt, wat in een dergelijk gebouw wel mocht verwacht worden. Waarschijnlijk werden de dakpannen, net zoals de meeste bouwmaterialen, gerecupereerd. Het recupere van bouwmaterialen in huizen die voor de sloop bestemd waren, was in het laatmiddeleeuwse Ieper een veel voorkomend fenomeen. Soms werden zelfs mensen door de stedelijke overheid betaald om een dergelijke taak uit te voeren¹⁸.

¹⁷ We wensen Mevr. M.-C. Laleman (Dienst Stadsarcheologie Gent) en de Heer Dr. L. Devliegher (Brugge) te danken voor hun advies.

¹⁸ Des Marez & De Sagher 1909, 428.

10 *Restanten in situ van de tegelvloer (ca. 1270-1325).*

Vestiges in situ d'un pavement (vers 1270-1325).

2.4.2 *De tegelvloer in de woonkamer*

De woonkamer vormt, samen met de keuken (?), de enige ruimte waaraan we in deze patriciërswooning een bestemming konden geven. In dit vertrek werden de restanten van een tegelvloer en een circulaire haard vrijgelegd. Ondanks het feit dat slechts drie kleine gedeeltes *in situ* bewaard bleven (fig. 10), kunnen we ons toch een idee vormen van het decoratiepatroon (fig. 11) dat deze vloer bood. Alle elementen zijn oxyderend gebakken en horen tot het formaat 12,8 x 12,8 x 1,5 cm. De buitenzijde bestond uit een boord samengesteld uit een enkele rij van donkergroene tot zwarte tegels. De tegels die niet tot de boord behoren waren in de diagonale as van de kamer aangebracht. In de vloer zijn zowel monochrome, donkergroene en gele tegels verwerkt als versierde exemplaren. Deze decoraties bestaan uit florale, geometrische en antropomorfe motieven. Het patroon bestaat telkens uit vier, identieke tegels (eventueel een vierpas) die omgeven worden door een rij donkergroene tot zwarte tegels. Op het kruispunt van twee donkere banden komt telkens een versierde tegel voor. Op de plaatsen waar de gedecoreerde panelen of vier-

passen in aanraking kwamen met de boord werd een gele, driehoekige tegel aangewend; er werd hier geen gebruik gemaakt van een overhoeks gehalveerde tegel. Het patroon dat in deze vloer werd ingewerkt, komt ook op andere plaatsen voor. Wel moet er op gewezen worden dat vloeren uit burgerlijke woningen in steden nog vrij slecht gekend zijn, dit in tegenstelling tot deze in kerken, abdijen of kastelen. Het patroon van onze vloer kan b.v. vergeleken worden met een gedeeltelijk bewaarde tegelvloer uit het lavatorium van de Duinenabdij te Koksijde¹⁹, alsook met een voorbeeld in een deel van de refter (gebouw A) van de *Abbaye Notre-Dame de la Chapelle* in Les Attaques (Pas-de-Calais, F)²⁰.

Wanneer we de versierde tegels afzonderlijk bekijken kunnen we vier verschillende groepen van motieven onderscheiden. Alle versieringsvormen, met uitzondering van de gezichtstegel en voor zover ze *in situ* bewaard bleven, komen zowel in de paneeltjes van vier als op de kruising van de donkere banden voor. Een eerste groepje bestaat uit tegels die voorzien zijn van geometrische figuren. Een eerste type hierbinnen zijn de tegels met dambordmotief (fig. 12: 1). De vierkantjes zijn alternerend rood en geel. Binnen de geometrische groep werden eveneens de tegels ondergebracht die versierd zijn met vier rijen kanteeltjes (fig. 12: 2). Elke rij vertoont telkens vijf uitsprongen. Deze twee geometrische versieringsvormen zijn vrij algemeen verspreid in Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Voor het dambordmotief kennen we o.a. vergelijkbare stukken uit Soissons (Aisne, F)²¹. Ook in Engeland komt dit motief voor, o.a. in de abdij van Byland (Yorkshire)²². Wat de tegels met het kantenmotief betreft kunnen o.a. vergelijkbare voorbeelden aangehaald worden uit het kasteel van Hermelighen (Pas-de-Calais, F)²³ en de abdijen van Andres²⁴, Les Attaques²⁵ en Saint-Omer (Pas-de-Calais, F)²⁶.

In de *in situ* aanwezige vloerdelen bleef één sterk beschadigde tegel bewaard die versierd was met een gekroond mannenhoofd²⁷. Dit hoofd, dat lichtjes naar links kijkt, werd afgebeeld in een hoefijzervormige nis (fig. 12: 3) en werd in de diagonale as van de tegel uitgewerkt. In drie van de vier hoeken kwam een niet nader te bepalen motief voor. Het stuk is verwant met een andere gezichtstegel (fig. 12: 4) die net ten noorden van het patriciërs-huis werd ontdekt en mogelijk van dezelfde vloer afkomstig is. Tegels met de voorstelling van een gekroond mannen- of vrouwenhoofd komen in onze gewesten wel meer voor. Dit is o.a. het geval in de Duinenabdij te Koksijde²⁸ en in de kastelen van Hermelighen (Pas-de-Calais, F)²⁹ en Azincourt (Pas-de-Calais, F)³⁰.

Florale motieven zijn vaak een gegeerd onderwerp op laatmiddeleeuwse vloertegels. Tot deze vorm kunnen we de exemplaren rekenen die een zesbladige margriet voorstellen (fig. 12: 5). De tegels zijn omzoomd door een gele boord en de bloem is steeds centraal uitgewerkt in een cirkel.

¹⁹ Carette & Deroeux 1985, 114-117, fig. 14.

²⁰ Carette & Deroeux 1985, 102-107, fig. 12.

²¹ Bonde & Maines 1994, 97, fig. 27: E; Bonde, Durey-Blary & Maines 1995, 46.

²² Eames 1980, I, 336, nrs 2016-2019, II, fig. 2016-2019.

²³ Carette & Deroeux 1985, 95-100, pl. XXII: 18.

²⁴ Carette & Deroeux 1985, 120-123, pl. XXXVII: 187.

²⁵ Carette & Deroeux 1985, 102-109, pl. XXVI: 58.

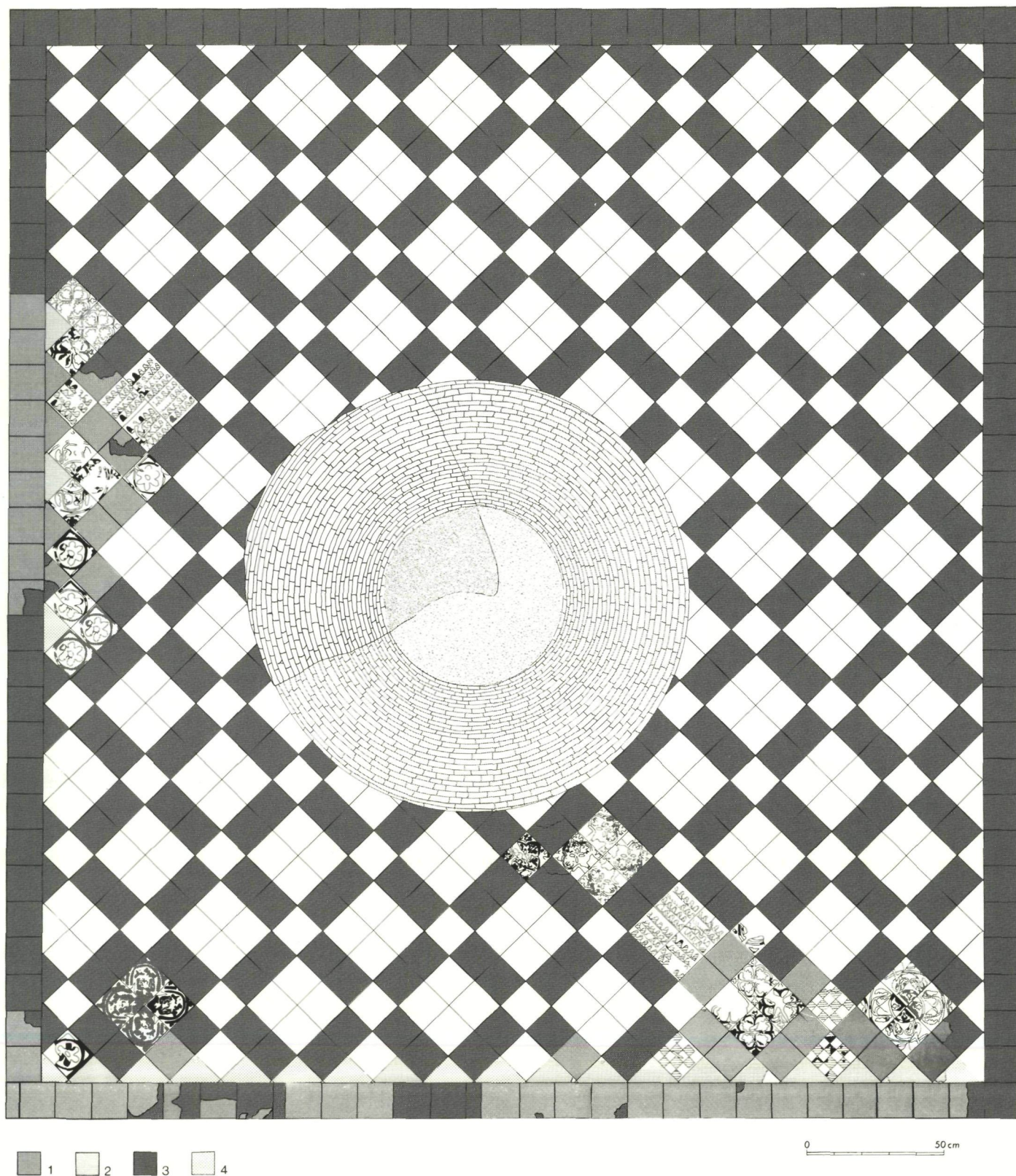
²⁶ Carette & Deroeux 1985, 125-131, pl. XXXVIII: 201.

²⁷ Dit stuk werd tijdens het onderzoek door een onbekende bezoeker ontvreemd.

²⁸ Carette & Deroeux 1985, 114-117, pl. XXXIII: 145.

²⁹ Carette & Deroeux 1985, 95-100, pl. XXXVII: 183 en 185.

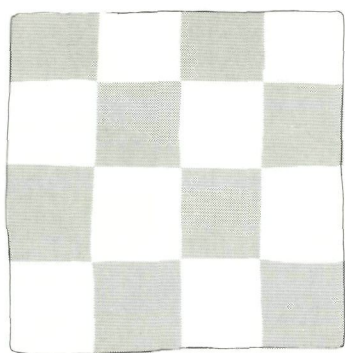
³⁰ Carette & Deroeux 1985, 110-111, pl. XXX: 103-105.

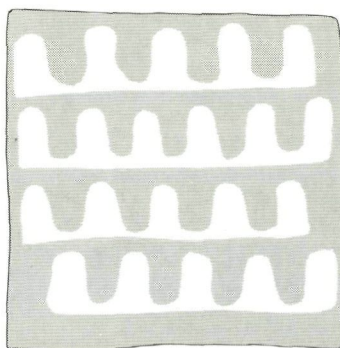
11 Reconstructietekening van de tegelvloer (tek. D. Van Cotthem en E. Wyffels). 1: donker groene tot zwarte tegels in situ aangetroffen; 2: gele tegels in situ aangetroffen; 3: verdwenen donkergroene tot zwarte tegels; 4: verdwenen gele tegels.

Dessin de reconstitution du pavement (dessin D. Van Cotthem et E. Wyffels). 1: carreaux verts foncés ou noirs découverts in situ; 2: carreaux jaunes découverts in situ; 3: carreaux verts foncés ou noirs disparus; 4: carreaux jaunes disparus.

12 Versierde tegels verwerkt in de tegelvloer. Carreaux décorés utilisés dans le pavement.

1

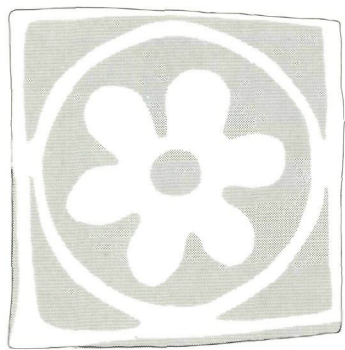
2

3

4

5

6

7

8

Net zoals bij de overige stukken zijn deze motieven ingestempeld, aangevuld met gepaarde en voorzien van een laagje kleurloos loodglazuur. Onze tegels met bloemmotieven vormen een variatie op het type DA I dat door M. Carette en D. Deroeux werd voorgesteld en waarvan diverse voorbeelden gekend zijn uit de abdijen van Ham-en-Artois (Pas-de-Calais, F)³¹ en Andres (Pas-de-Calais, F)³², uit Théroutanne (Pas-de-Calais, F)³³ en het kasteel van Hermelingshen³⁴.

Een tweede vorm die we bij het florale type kunnen onderbrengen, zijn de tegels die versierd zijn met vier hartvormige motieven, die zodanig geschikt zijn dat zij een bloem vormen (fig. 12: 6). De diverse hartmotieven worden van elkaar gescheiden door een Sint-Andraskruis met drielobbege uiteinden. In elk hart is telkens een palmet afgebeeld. Net zoals de vorige decoratievorm sluiten de tegels van deze groep (van het type Carette & Deroeux DA VIII d) zeer nauw aan bij diverse vondsten uit Artesië, o.a. in de St.-Bertinusabdij te St. Omer (Pas-de-Calais, F)³⁵ en te Théroutanne (Pas-de-Calais, F)³⁶.

In de vloer van de belangrijkste kamer komen ook enkele tegels voor die een vierlob vertonen, waarbinnen gestileerde esdoornbladeren in kruisvorm zijn aangebracht. In de vier hoeken treffen we een gelijkaardig motief aan (fig. 12: 7). Centraal op de tegel zijn vier kroonblaadjes in een kruisvorm uitgewerkt (Carette & Deroeux type DA IV a). Gelijkaardige tegels zijn ons o.a. bekend uit de Duinenabdij te Koksijde (West-Vlaanderen)³⁷ en de abdijen van Andres en Ham-en-Artois (Pas-de-Calais, F)³⁸.

Een laatste groep tegels vormen de vierpassen, paneeltjes bestaande uit vier tegels die één compositie vormen. De hier bestudeerde vloer omvatte slechts één soort tegels van dit type. Ze worden gekenmerkt door de aanwezigheid van een fries waarin acanthusmotieven afwisselend kop aan staart zijn voorgesteld (fig. 11: 8). In de buitenste hoek treffen we een lelie aan die door een cirkelsegment wordt omgeven, terwijl in de binnenste hoek een vierde van een kruismotief (?) is afgebeeld (Carette & Deroeux type DB Va). Hiervan werd o.a. een exemplaar ontdekt in het kasteel van Hermelingshen (Pas-de-Calais, Frankrijk)³⁹.

Centraal in de tegelvloer werden de restanten van een circulaire haardvloer aangetroffen. Het ge-

³¹ Carette & Deroeux 1985, 119-120, pl. XXXIV: 155.

³² Carette & Deroeux 1985, 95-100, pl. XXIII: 30.

³³ Carette & Deroeux 1985, 137-139, pl. XLVIII: 319-320.

³⁴ Carette & Deroeux 1985, 120-123, pl. XXXV: 160.

³⁵ Carette & Deroeux 1985, 125-135, pl. XLII: 242.

³⁶ Carette & Deroeux 1985, 137-139, pl. XLIX: 324.

³⁷ Carette & Deroeux 1985, 76 en 115-117, pl. XXXII: 133.

³⁸ Carette & Deroeux 1985, 77, 95-100 en 119-120, pl. XXIV: 44 en pl. XXXIV: 157.

³⁹ Carette & Deroeux 1985, 79, 120-123, pl. XXXV: 164.

heel, waarvan ongeveer een derde bewaard bleef, was opgebouwd uit rechtop in de grond aangebrachte dakpanfragmenten (fig. 13). De structuur heeft een diameter van ca. 1,75 m en vertoont in doorsnede een licht conische vorm. Het is voor het eerst dat bij opgravingen in de Sint-Michielswijk een dergelijke cirkelvormige haard werd gevonden. In diverse werkruimten werden reeds haardvloeren bestaande uit dakpanfragmenten vrijgelegd, maar steeds ging het om vierkante of rechthoekige structuren. Voorbeelden uit andere sites zijn ons evenmin bekend. De haard is ongeveer centraal in de kamer aangelegd. Haardplaatsen in het midden van een kamer komen elders ook voor, zoals b.v. in het *Clifton House* te King's Lynn (Norfolk, GB)⁴⁰. In de 14de en de 15de eeuw blijkt dit een vrij algemeen verspreid fenomeen.

2.4.3 Datering van de woning

Voor de bouwdatum van deze woning biedt een munt een *terminus post quem*. Deze werd aangetroffen in de leemlaag onder het tegelvloerniveau⁴¹. Het betreft een *halve esterlin* geslagen onder Gewijde van Dampierre (1263-1297) te Namur⁴² (fig. 14). We mogen bij gevolg de constructie van deze rijke woning in de tweede helft van de 13de eeuw dateren, na 1263. Tijdens de opgraving van de tegelvloer werd vastgesteld dat deze grotendeels werd uitgebrouwen vooraleer het gebouw door brand werd verwoest. In de uitbraakleuf van een deel van de zuidelijke funderingsmuur werd eveneens een munt ontdekt, een *double tournois* van de Franse koning Filips de Schone (1285-1314), die minder houvast biedt. Dit patriciërshuis zou al kort na 1285 kunnen verlaten zijn en misschien was de inname van Ieper door de Fransen in 1297 daartoe wel de aanleiding. Er zijn evenwel aanwijzingen dat de opgave eerder rond 1325 moet geplaatst worden. Vervolgens werden de bouwmaterialen gerecupereerd en tenslotte werd het gebouw in de as gelegd. Het aardewerk, dat weliswaar nog in detail moet bekeken worden, bestaat voor een groot deel uit drinkgerei, vaak in grijs aardewerk. Opmerkelijk zijn wel het vrij hoge percentage hoogversierde waar (voornamelijk van lokale en/of regionale makelij, maar ook enkele scherfjes van produkten uit de streek van Douai⁴³), Rijnlands protosteengoed en de aanwezigheid van een randscherfje van een kruik in Saintongewaar⁴⁴. De datering van deze ceramiek sluit volkomen aan bij deze van de munten. Dit geldt trouwens ook voor de tegelvloer. De eerder aangehaalde, vergelijkbare vloeren en tegels worden alle in de tweede helft van de 13de of het begin van de 14de eeuw gedateerd⁴⁵.

14 Halve esterlin van Gewijde van Dampierre (1263-1297) geslagen te Namur. Schaal 2:1.

Demi esterlin de Guy de Dampierre (1263-1297) frappé à Namur. Echelle 2:1.

13 Circulaire haard in de woonkamer (ca. 1270-1325).

Foyer circulaire dans la pièce principale du manoir (vers 1270-1325).

2.5 DE OVERIGE CONSTRUCTIES UIT PERIODE III

In de sector van de Zuidering werden tijdens de voorbije opgravingscampagne tal van muurrestantjes, uitbraaksporen en brandlagen vrijgelegd. Uit deze overblijfselen werd gepoogd een aantal gebouwplattegronden te destilleren. Door de zeer slechte bewaringstoestand is het niet altijd voor de hand liggend om het exacte grondplan te reconstrueren, de structuren te dateren of er een functie aan toe te wijzen. Stratigrafisch menen we, benevens de patriciërswoning, nog één gebouw in periode III te mogen dateren.

Dit tweede gebouw (fig. 3: 6) uit de periode 1270-1325 bevindt zich op ca. 30 m ten oosten van de belangrijkste woning uit deze sector. Van deze kleine constructie (gebouw 22) werd enkel het zuidoostelijk gedeelte teruggevonden. De oostelijke helft bleef, deels in negatief, over een lengte van ca. 7,60 m bewaard, de zuidgevel slechts over een lengte van 2,35 m. Het gebouwtje was opgesplitst in twee kamers, waarvan het zuidelijke vertrek slechts 2 m breed was. We vermoeden dat dit huisje tot hetzelfde type behoort als de gebouwtjes

⁴⁰ Eames 1975, 7-8, fig. 3.

⁴¹ Deze munt werd, net zoals diverse andere metalen voorwerpen, ontdekt door de heer P. Van Wanzeele. We wensen hem langs deze weg te danken voor zijn bijdrage aan het onderzoek.

⁴² De munten werden gereinigd en geïdentificeerd door de heer F. De Buyser (I.A.P.), waarvoor dank.

⁴³ We wensen de collega's P. Demolon (Conservator Musée de la Chartreuse te Douai) en E. Louis (stadsarcheoloog te Douai) te danken voor de identificatie van deze fragmenten.

⁴⁴ De identificatie van deze scherf in Saintongewaar werd ons bevestigd door Dr. J. Chapelot (Directeur de Recherches au Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, Frankrijk), waarvoor onze oprechte dank.

⁴⁵ Carette & Derocx 1985.

15 Algemeen zicht op de woning met bijbehorende werkruimten (tweede kwart 14de eeuw).

Vue générale de la maison et des ateliers adjacents (deuxième quart du 14ème siècle).

die eerder in het zuidoostelijk sector van de *Verdronken Weiden* werden onderzocht⁴⁶. Het gaat om lichte vakwerkconstructies rustend op een eenvoudige bakstenen basis. Het gebruikte baksteen-formaat bedraagt 27 x 13 x 5 cm. Deze onderbouw werd in de daaropvolgende fase grotendeels uitgebroken. In het westelijk deel van de woning werden brandsporen aangetroffen. In deze brandlaag werd een opmerkelijk voorwerpje in hoogversierd aardewerk ontdekt, namelijk een kleine kandelaar in de vorm van een ram⁴⁷.

Ten noorden van het patriciërshuis werden talrijke muurrestantjes, poeren, haarden, vloerniveaus in aangestampte aarde en brandlagen aangesneden. Deze sporen zijn echter zeer lacunair, wat de reconstructie van de diverse fasen en de grondplannen zeker niet vergemakkelijkt. Desondanks menen we te mogen aannemen dat zich in deze zone tijdens periode III één of meerdere gebouwtjes hebben bevonden. Waarschijnlijk ging het om zeer lichte constructies in vakwerk met een vloer in aangestampte aarde. Van mogelijke funderingen werd niet het minste spoor aan het licht gebracht. De reeds aangehaalde vloer werd duidelijk een tweetal keren hersteld door een verse leemlaag aan te brengen. De erg duidelijke brandsporen – op sommige plaatsen was de leem werkelijk *in situ* gebakken – tonen aan dat ook deze constructie(s) in

de as werden gelegd. In latere bouwfases zullen in deze strook enkele werkruimten worden ingeplant.

Op zo'n 20 m ten zuidoosten van het patriciërshuis werd een restant van een haard vrijgelegd (fig. 3: 7). Deze was samengesteld uit rechtop in de grond aangebrachte daktegelen en/of dakpanfragmenten. Deze onderdelen waren zodanig geschikt dat vierkante cassetten werden gevormd met twee naden, die in diagonaal over de vierkante blokjes liepen. De dakpanfragmenten waren in een witbeige, plastische kleilaag aangebracht die in een ondiepe kuil was gedeponeerd. Informatie omtrent de ruimte waarin deze haard zich bevond, kon niet worden ingewonnen. Enerzijds bevond het vrijgelegde haardrestant zich op de rand van de onderzochte zone en anderzijds waren de waarschijnlijk zeer lichte funderingselementen volledig verdwenen door latere bouwwerken. Stratigrafisch menen we de haard en de vermoedelijk bijbehorende werkruimte (gebouw 16) in periode III te mogen dateren.

Een gelijkaardige situatie treffen we aan op ca. 49 m ten oosten van de patriciërswoning. In tegenstelling tot de haard in gebouw 16 zijn de dakpanfragmenten in deze meest oostelijk gelegen structuur in evenwijdige rijen geplaatst en zijn enkel de elementen van de boord (?) hier haaks op gericht. Ook werden hier geen sporen van een plastische kleilaag vastgesteld. De datering van deze vermoedelijke werkplaats stelt meer problemen omdat alle muursporen verdwenen en de stratigrafische context sterk werd verstoord door mechanische graafwerken die aan de opgraving voorafgingen. Onder voorbehoud denken we het geheel (gebouw 17) toch in periode III te mogen onderbrengen.

2.6 BOUWACTIVITEITEN IN HET TWEDE KWART VAN DE 14DE EEUW

Reeds tijdens de eerste opgravingscampagne hebben we kunnen vaststellen dat het tijdens het derde decennium van de 14de eeuw langsheen de Komenstraat gonsde van infrastructuurwerken en bouwactiviteiten. Zo werd in 1320 de *Plasch* opgehoogd met slijk en aarde afkomstig van de verbreding en de uitdieping van de Ieperlee⁴⁸, werden in het voorjaar van 1326 de Komenstraat verbreed en gekasseid en de *Uterste Veste* met bijbehorende *Nieuwe Komenpoort* afgewerkt⁴⁹. Langsheen de Komenstraat werden een hele reeks nieuwe woningen opgetrokken en werkruimten gebouwd. Dit geldt ook voor de noordelijke sector, die in 1994 werd onderzocht.

2.6.1 Van patriciërswoning tot industrieel complex

Na het verdwijnen van de patriciërswoning ging men omstreeks 1325 over tot de oprichting van een vrij imposant complex (fig. 3: 5 en fig. 7) dat een combinatie vormde van een woonhuis met bij-

⁴⁶ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 272-274.

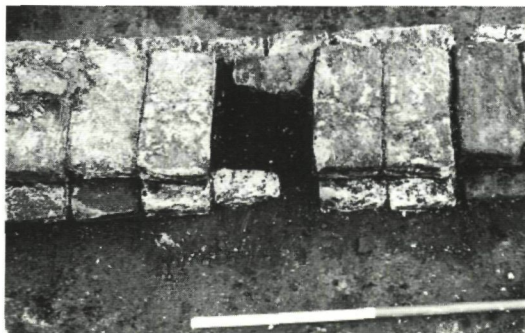
⁴⁷ Van Bellingen & Verhaeghe i.v.

⁴⁸ Diegerick 1853, I, nr. 346; Des Marez & De Sagher 1913, 146-160.

⁴⁹ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 262 en 270-272.

16 Paalgat in de zuidelijke muur van het complex uit periode IV (tweede kwart 14de eeuw).

Trou de poteau dans le mur méridional du complexe de la période IV (deuxième quart du 14ème siècle).

behorende werkruimten (gebouw 15). Bij de wederopbouw van de woning werden de nog resterende funderingen van de buitenmuren van de 13de-eeuwse constructie herbruikt. Op sommige plaatsen werden de bestaande hoeken verstevigd (fig. 9) met behulp van gele baksteen. Het geheel werd in oostelijke richting uitgebreid (fig. 15) waardoor het nu een oppervlakte van ca. 15 bij 20 m besloeg. Opvallend is wel dat bij deze bouwfase enkel kleine, gele polderbaksteentjes (25 x 13 x 5 cm) werden gebruikt⁵⁰. Ook dient de aandacht te worden gevestigd op het feit dat de toegevoegde funderingen slechts één steen dik zijn en bijgevolg veel lichter qua constructie zijn dan de onderbouw van de woning uit periode III. In de zuidelijke funderingsmuur van deze oostelijke toevoeging bleef een vierkant paalgat (27 x 25 cm) bewaard (fig. 16). De aanwezigheid van het paalgat toont aan dat we met een constructie in vakwerk te maken hebben die op een bakstenen onderbouw was aangebracht. Gezien de zeer lichte muurtjes menen we er te mogen van uit gaan dat dit geheel niet over een verdieping beschikte.

Bij de wederopbouw werd de hele binnenindeling van deze constructie herdacht. In het gebouw konden een vijftal, grote ruimten onderscheiden worden, die van elkaar gescheiden waren door muren, mogelijk opgetrokken in vakwerk op een zeer slordige bakstenen fundering - in een aantal gevallen ging het enkel om gecompecteerd baksteenpuin. De noordwestelijke kamer (fig. 7: 9) blijkt net zoals tijdens periode III als keuken (?) te zijn gebruikt. Tegen de zuidelijke wand van de kamer werden de resten van een bakstenen haardvloer (fig. 7: 10 en fig. 17) vrijgelegd. Deze was samengesteld uit gele bakstenen (25 x 12 x 5 cm) en bleef over een oppervlakte van 2 m bij 1,10 m bewaard. Vermoedelijk was deze haard oorspronkelijk vierkant en werd ongeveer de helft van de stenen naderhand gerecupereerd. Dit type haard sluit zeer mooi aan bij een voorbeeld dat tijdens het onderzoek van een woning in het verlaten vissersdorp Raversijde (Oostende, West-Vlaanderen) werd aangetroffen⁵¹. Dit voorbeeld dateert evenwel uit de 15de eeuw. Hoe groot deze keuken (?) was blijft onbekend, aangezien we van de oostelijke wand niet het minste spoor aantreffen.

Ten zuiden van de keuken lag een tweede kamer (fig. 7: 11), die vermoedelijk 8,75 m bij 6,15 m (*intra muros*) groot was. Bij de constructie van de oostelijke wand hield men duidelijk geen rekening met het bestaan van oudere structuren, aangezien men een slordige funderingsmuur (fig. 7: 12) dwars over de circulaire haard uit periode III liet lopen. In het zuidelijk deel van de kamer werd een summier overblijfsel van een haard aangesneden, samengesteld uit dakpanfragmenten die in evenwijdig met elkaar verlopende rijen zijn aangebracht. Een gelijkaardige haardvloer werd enkele jaren terug ontdekt in de Abdij van Affligem (prov. Vlaams-Brabant). In de omliggende occupatielaag werden een reeks metaalslakken aangetroffen die

17 Haardrestant in de keuken uit periode IV (tweede kwart 14de eeuw).

Vestige d'un foyer dans la cuisine de la période IV (deuxième quart du 14ème siècle).

er zouden kunnen op wijzen dat men in deze ruimte aan metaalbewerking en/of -verwerking deed.

Een volgende kamer in het zuidelijk deel van de constructie laat vermoeden dat binnen periode IV twee fasen dienen te worden onderscheiden. De noordelijke wand van deze kamer blijkt namelijk 50 cm in zuidelijke richting in te springen. De oudste (?) fase (fig. 7: 13) is samengesteld uit herbruikte, halve rode bakstenen (? x 13 x 5 cm) en enkele halve, gele bakstenen. Dit funderingsrestant, dat een breedte van twee halve stenen heeft, ligt op 5,65 m van de zuidelijke muur (*intra muros*), het zeer slecht bewaarde spoor in het verlengde van de noordelijke wand (fig. 7: 14) van de zuidelijke kamer op 6,15 m van de zuidelijke muur. De oostelijke wand (fig. 7: 15) van deze kamer loopt praktisch samen met de oostelijke buitenmuur van de patriciërs woning uit de periode 1270-1325.

De enige ruimte die tijdens periode IV volledig nieuw werd ontworpen, is de meest oostelijke kamer (fig. 7: 16). Ondanks het feit dat de wanden van dit gedeelte slechts zeer lacunair bewaard bleven menen we hier met een kamer van 12,94 m bij 4,57 m (*intra muros*) te maken te hebben. Over de functie van deze vrij imposante ruimte tasten we vooralsnog in het duister. Wel blijkt dit gedeelte niet over een haard beschikt te hebben, wat de vraag doet rijzen of het hier eventueel niet om een stockageruimte zou kunnen gaan.

Net ten noorden van de woning werden twee poeren (fig. 7: 17) aangetroffen in gele baksteen (26 x 12 x 5 cm). Deze steunpunten, die respectievelijk 0,50 bij 0,50 m en 0,42 bij 0,42 m groot waren, zijn quasi tegen de noordgevel van de woning aangebouwd. Gezien het feit dat deze bakstenen blokken bij geen enkele andere structuur aansluiten, stellen we ons de vraag of het hier niet om twee steunberen zou kunnen gaan, die het relatief licht en slordig opgetrokken gebouw enige versteviging en/of ondersteuning moesten bieden.

Over de verwoesting van deze constructie zijn we minder goed ingelicht. Wel blijkt men aan het oorspronkelijke concept uit het begin van periode

⁵⁰ Ditzelfde formaat werd aangewend bij de constructie van de Nieuwe Komenpoort die omstreeks hetzelfde tijdstip werd gebouwd en die tijdens een korte noodingreep in de winter van 1994 voor een klein gedeelte kon worden vrijgelegd.

⁵¹ Pieters 1992, 257-259, fig. 15 en 16.

18 Zuidelijk funderings-
restant van gebouw 18
(tweede kwart 14de eeuw ?).
Mur de fondations du bâti-
ment 18 (deuxième quart du
14ème siècle ?).

IV een aantal wijzigingen te hebben aangebracht. Met de vergelijking van de baksteenformaten komen we echter niet veel verder, deels omwille van het feit dat grote delen van het gebouw slechts als een negatief spoor bewaard bleven, maar ook omdat andere delen in herbruikte materialen werden opgetrokken. De enige indicatie waarover we beschikken is de stortlaag die de structuur afdekt en in de tweede helft van de 14de eeuw kan gedateerd worden.

2.6.2 Woningen langs de Komenstraat

Op ca. 9,20 m ten noorden van het zonet behandelde complex werden de restanten van een structuur (fig. 3: 8) vrijgelegd waarvan we vermoeden dat het om een huis (gebouw 18) gaat. Van deze woning kon enkel de zuidelijke helft onderzocht worden. De constructie blijkt met de dwarsgevel op de Komenstraat georiënteerd te zijn. Deze eenvoudige woning was vermoedelijk opgedeeld in twee kamers en sluit qua type volledig aan bij de huisjes waarvan tijdens de eerste opgravingscampagne diverse voorbeelden werden onderzocht⁵². De zuidelijke muur van de woning (fig. 18) bleek in verschillende segmenten over een lengte van 6,75 m bewaard te zijn. Opvallend is wel dat in de zuidelijke wand, op de plaats waar zich vermoedelijk de noord-zuid verlopende binnenmuur bevond, grote, platte kalksteenblokken werden gebruikt of herbruikt, net zoals dit bij de imposante woning uit het laatste kwart van de 13de eeuw het

geval was. De woning zelf was vermoedelijk opgetrokken in vakwerk en steunde op een fundering opgebouwd uit fragmenten gele polderbaksteen⁵³ (? x 13 x 7 cm). Concrete dateringsmogelijkheden werden niet ontdekt, maar we vermoeden dat deze woning omstreeks 1320-25 werd opgericht en ca. 1350 of in het derde kwart van de 14de eeuw werd afgebroken. Sporen van brand werden in deze constructie niet aangetroffen, maar wel aan de buitenzijde. Tenslotte werden de weinige sporen bedekt met een stortlaag die we eerder in de tweede helft van de 14de eeuw situeerden.

De zone die ten oosten van het grote woonhuis-ateliercomplex werd onderzocht, werd gekenmerkt door een grote hoeveelheid muurrestanten en grondsporen, die vaak zeer lacunair bewaard bleven. Ook hier is het zeer moeilijk om een helder beeld te destilleren van de bouw- en bewoningsgeschiedenis. Op ca. 11 m ten oosten van voormeld ensemble werden de summiere restanten van een constructie aangetroffen die we als een woning menen te mogen interpreteren. Het gaat om een huisje (fig. 3: 9) van het traditionele type, dat opgesplitst was in twee kamertjes en waarschijnlijk was opgetrokken in vakwerk, steunend op een bakstenen (? x 11 x 6 cm) onderbouw. Hiervan bleven enkel puinbanen bewaard. Het huisje (gebouw 19) heeft een breedte van ca. 6,50 m (*intra muros*) en een maximaal bewaarde lengte van 5,50 m. Op basis van het gebruikte baksteenformaat en de stratigrafische sequentie in dewelke deze sporen werden ontdekt, denken we het gebouwtje in periode IV te mogen dateren.

Ten westen van gebouw 22 uit periode III werd een structuur opgegraven waarvan we vermoeden dat het om een relatief belangrijk huis (gebouw 23) gaat (fig. 3: 12). Ondanks het feit dat ook hier de sporen tot enkele muursegmenten en een serie puinbanen beperkt bleven, denken we dat de woning uit twee kamers en een gang bestond. Deze constructie sluit bijgevolg qua type aan bij de grootste woning die tijdens de opgravingen van 1993 in de meer zuidelijk gelegen sector werd onderzocht⁵⁴. Het geheel had een vermoedelijke lengte van ca. 9,55 m (*intra muros*) en een maximaal bewaarde breedte van ca. 4,85 m (*intra muros*). Het blijkt op een oost-west verlopende gracht (fig. 3: 3) te zijn georiënteerd, die zich net ten zuiden van de woning bevond. De gang heeft een breedte van ca. 0,95 m en geeft uit op de achterste kamer die de volledige breedte van het huis beslaat en minstens 2 m (*intra muros*) diep was (mogelijk nam de achterste ruimte een L-vorm aan). Van een haard werden geen sporen aangetroffen, dit kan enigszins verklaard worden door de aanwezigheid van diverse bomkraters uit wereldoorlog I. De bewaarde delen van de lichte funderingen zijn opgetrokken uit gele bakstenen (25 x 13 x 5 cm). Wat de datering van het huis betreft menen we op basis van het gebruikte baksteenformaat en de stratigrafische context, onder voorbehoud, voor periode IV te mogen opteren.

⁵² Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 272-274.

⁵³ Mogelijk gaat het ook hier om herbruikt materiaal: het feit dat geen enkele volledige baksteen in de onderbouw werd verwerkt, zou in die richting kunnen wijzen.

⁵⁴ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 272-273.

Net ten zuiden van gebouw 23 en de reeds vermelde gracht (fig. 3: 3) legden we de zeer summiere restanten van een moeilijk te determineren constructie vrij. De sporen van dit bouwwerk (gebouw 24) beperken zich tot een L-vormige puinbaan (fig. 3: 13) die een lengte van 3,30 m en een breedte van ca. 1 m heeft. Het kleine restant van de noordelijke puinbaan loopt praktisch tegen en evenwijdig met de oudste fase van de gracht. Aan de binnenzijde van de constructie werden, parallel met de wand, twee cirkelvormige brandsporen aangetroffen. Ten zuiden en ten zuidwesten van het L-vormig spoor werden respectievelijk een puinbaan en een klein muursegment ontdekt. Wanneer we van het standpunt vertrekken dat deze sporen tot dezelfde constructie behoren, zijn we geneigd om in deze summiere restanten een huis te zien dat een oppervlakte van ca. 11,30 m bij 6,65 m besloeg (*intra muros*) en in twee kamers was opgesplitst. De aanwezigheid van enkele grote bomkraters uit de periode 1914-1918 hebben de sporen echter dermate verstoord, zodat deze hypothese niet hard kan gemaakt worden.

2.6.3 De werkruimten

Ten noorden van het patriciërshuis werden enkele vage restanten aangesneden van een structuur die we als een atelier (gebouw 20) interpreteren (fig. 3: 10). De overblijfselen ervan bleven beperkt tot een sterk gehavende funderingsmuur opgetrokken uit gele bakstenen (23 x 11 x 5 cm) en bewaard over een lengte van 1,35 m. In deze onderbouw, die boven de brandlagen uit periode III werd opgetrokken, werden halve en kleinere fragmenten van bakstenen verwerkt. Deze noordwand van de werkruimte bevindt zich op ca. 0,40 m (*intra muros*) van de zuidwand van gebouw 18. Opvallend is wel dat het funderingsrestant op ong. 4,40 m ten oosten van de gracht aan de Komenstraat stopt en dat in de strook tussen deze hoek (?) en de gracht niet het minste bouwspoor werd aangesneden, ook niet uit recentere fasen. We stellen ons bijgevolg de vraag of ten westen van dit gebouw geen kleine, open ruimte lag langswaar het patriciërshuis uit de 13de eeuw en zijn opvolger, de werkruimte en de aan de noordzijde gelegen woning konden bereikt worden. Via een kleine brug kon men aldus toegang krijgen tot de Komenstraat.

Op ca. 2,05 m ten zuiden van het zo net besproken funderingselement werden de resten van een haard aangetroffen. Deze bestond uit aardewerkscherven die recht in de grond werden geplaatst. Deze ceramiekfragmenten behoren zowel tot open als gesloten vormen en zowel grijs, rood als hoogversierde waar kwamen voor. De haard bleef over een oppervlakte van ca. 0,90 m bij 0,55 m bewaard⁵⁵. Dit type van haard werd eerder al aangetroffen in twee andere ruimten langs de Komenstraat, die eveneens als ateliers werden geïnterpreteerd⁵⁶. Deze stookplaatsen bevonden zich

19 De haarden in de werkruimten zijn vaak samengesteld uit dakpanfragmenten die in een plastische kleilaag zijn aangebracht (eerste helft 14de eeuw).

Les âtres dans les ateliers sont souvent constitués de fragments de tuiles placés de chant dans une couche d'argile plastique (première moitié du 14ème siècle).

echter niet tegen de wand van het gebouwtje. Wanneer we het hoger beschreven funderingselement in oostelijke richting doortrekken komen we vlak tegen de schervenhaard uit, wat ons doet veronderstellen dat in dit geval de haard wel tegen de muur was aangebracht. Een gelijkaardig fenomeen met *dito* haarden werd o.a. vastgesteld bij een voorbeeld ontdekt in een laatmiddeleeuwse woning te Lomprez (Wellin, prov. Luxemburg)⁵⁷, alsook tijdens de opgravingen te Dracy (gem. Baubigny, Côte d'Or, F)⁵⁸. De voorbeelden die in West Cotton (Rounds, Northamptonshire, GB)⁵⁹ werden vrijgelegd, bevonden zich daarentegen steeds ongeveer in het centrum van de ruimte waarin ze werden ontdekt.

Het is geen eenvoudige zaak om deze werkruimte te dateren aangezien we enkel over het schervenmateriaal beschikken dat in de haard werd gebruikt, en over de bakstenen van de zwaar gehavende funderingsmuur. Het aardewerk dateert uit de tweede helft van de 13de en het begin van de 14de eeuw. De bakstenen daarentegen zijn veel problematischer gezien het feit dat bouwmaterialen vaak werden herbruikt. In de funderingen van het grote woonhuis uit periode III werden enkel rode bakstenen gebruikt, terwijl tijdens de verbouwings- of herbouwingswerken van hetzelfde complex de gele polderbakstenen wel werden aangewend. Dit was trouwens ook het geval bij de constructie van de *Nieuwe Komenpoort*. Als we ervan uitgaan dat de gele, kleinere baksteen in het eerste kwart van de 14de eeuw z'n intrede deed in de Sint-Michielswijk, kunnen we de bouw van deze werkruimte, in combinatie met het aardewerk, in dezelfde periode situeren.

Korte tijd na de verwoesting of afbraak van deze werkruimte werd ze vervangen door een nieuwbouw (fig. 3: 11). Van deze constructie (gebouw 21) werd een funderingsrestant van de noordelijke muur, alsook twee poeren en een klein overblijfsel van een haard vrijgelegd. De lichte onderbouw van de noordmuur was opgetrokken uit gele en rode bakstenen (25 x 13 x 5 cm) en slechts één steen breed. Dit funderingselement, dat vrij verzorgd werd uitgevoerd, bleef maar over een lengte van ca. 0,95 m bewaard. De westelijke wand werd beheerst door twee massieve poeren, opgetrokken in gele bak-

⁵⁵ Het bewaarde deel van de haardvloer bestaat uit twee delen die van elkaar gescheiden worden door een ontbrekende strook van ca. 0,20 m breedte.

⁵⁶ Van Bellingen, Dewilde & Mus 1993, 274-276.

⁵⁷ Mondelinge mededelingen door de heren M. Evrard (Naturalistes de la Haute-Lesse, Wellin) en Ph. Mignot (Direction des Fouilles de la Région wallonne), waarvoor dank.

⁵⁸ Pesz 1986, 68, fig. 1-3.

⁵⁹ Chapman & Hurman 1991, 48.

20 De dakpannen verwerkt in de haardvloeren vertonen soms geometrische patronen.

Les tuiles utilisées dans les âtres forment parfois des motifs géométriques.

stenen van hetzelfde formaat als deze in de oostmuur van deze ruimte. De noordelijke poer meet ca. 0,50 bij 0,35 m, terwijl het zuidelijke steunpunt ongeveer 0,50 bij 0,55 m groot is. De aanwezigheid van deze poeren laat ons veronderstellen dat deze werkruimte voornamelijk uit een groot afdak bestond, een type van constructie dat reeds tijdens de opgravingen van 1993 langsheen de Komenstraat werd vrijgelegd. Tussen de noordelijke poer en het bewaarde deel van de oostmuur werden een viertal kalkstenen ontdekt die allen op een rij lagen. Vermoedelijk dienden deze elementen als fundering en/of bescherming van een houten (?) wand.

Op ca. 0,90 m ten oosten van de zuidelijke poer werd een klein overblijfsel van een haard aan het licht gebracht. Deze was samengesteld uit recht op in de grond aangebrachte dakpan- en/of daktegelfragmenten. Ondanks de zeer beperkte omvang van het bewaarde gedeelte blijkt dat de haardvloer uit een aantal vierkante cassetten bestond waarvan telkens de diagonale assen werden geaccentueerd. Dit type van haardvloeren werd tijdens ons onderzoek ook in andere werkruimten aangetroffen en is ons eveneens bekend uit een aantal andere vindplaatsen zoals het Warandekasteel te Diest (Vlaams-Brabant)⁶⁰, de mogelijke werkplaats van een metaalbewerker in de Kattestraat te Aalst (Oost-Vlaanderen)⁶¹ en in de abdij van Enneme (Oudenaarde, Oost-Vlaanderen)⁶².

Op ca. 5,20 m ten westen van gebouw 24 werden een tweetal in elkaars verlengde liggende muursegmenten opgegraven. Het noordelijk gedeelte hiervan loopt over de rand van de haard in het atelier (gebouw 16) uit periode III. De woning of de werkruimte (gebouw 25) waartoe deze muur behoorde, bevond zich op de rand van de in 1994 onderzochte zone. Dit heeft tot gevolg dat we enkel kunnen stellen dat de structuur een minimale lengte van 6,90 m had. De stratigrafische context laat toe het gebouw in de eerste helft van de 14de eeuw te situeren. Er moet op gewezen worden dat bij

deze constructie halve, rode bakstenen (? x 13 x 5 cm) werden aangewend. Mogelijk gaat het hier om recuperatiemateriaal.

Een laatste constructie (gebouw 26) in de Zuiderringsector ten oosten van de Komenstraat situeert zich tussen het woning-ateliercomplex en gebouw 19. Zoals steeds bleven de overblijfselen van deze structuur (fig. 3: 14) beperkt tot enkele muurrestantjes en diverse puinstroken. Bij de voorgaande gebouwen zagen we reeds dat het met lacunaire sporen niet steeds voor de hand liggend is om een samenhangende plattegrond te reconstrueren. Het noordelijk deel van dit noord-zuid georiënteerd gebouw levert ons niet te veel problemen. Het bestaat uit een lichte structuur opgetrokken op een onderbouw bestaande uit gele baksteenfragmenten (23 x 11 x 5 cm). De ruimte heeft een breedte van ca. 7,15 m, de westelijke gevel een maximale lengte van 5,63 m. Over de functie van dit gebouw tasten we vooralsnog in het duister, maar de aanwezigheid van een dakpannenhaard, aangebracht in een plastische kleilaag, doet ons eerder aan een artisanale gebruik denken. Men kan natuurlijk niet uitsluiten dat het ook hier om een combinatie van een woning en een werkplaats zou kunnen gaan.

Tijdens het onderzoek van 1994 kon slechts één constructie (gebouw 27) ten westen van de Komenstraat onderzocht worden⁶³. Het betreft de noordoostelijke hoek van een gebouw (fig. 3: 15), waarvan de sporen zeer summier bewaard bleven onder de vorm van een reeks brandsporen en een serie gele bakstenen (26 x 12 x 5 cm) die in elkaars verlengde lagen. De constructie had een minimale lengte van ca. 7 m en de breedte kon over 3,5 m vastgesteld worden. Het gebouw blijkt met de dwarsgevel naar de straat te zijn gericht. De weg bevond zich op ca. 4,30 m van deze constructie. De aanwezigheid in het gebouw van tal van ijzerlakken, alsook fragmenten van een ventilatiekoepel laten ons toe aan te nemen dat we hier met een atelier te maken hebben. De ventilatiekoepel is vervaardigd in oxyderend gebakken klei en behoort tot hetzelfde type dat in Moorsel (Aalst, Oost-Vlaanderen)⁶⁴ en tijdens de opgraving van een pottenbakkersoven in de wijk Pamele te Oudenaarde (Oost-Vlaanderen)⁶⁵ werd ontdekt. Tijdens de opgravingen in de *Verdronken Weiden* werden in enkele structuren, die we eerder als werkruimten interpreteerden, weliswaar kleinere fragmenten van ventilatiekoepels gevonden. Ook tijdens het onderzoek te Aardenburg (Zeeland, NL) werden stukken van dit soort constructie-aardewerk aangetroffen. Deze vondsten worden in de late 13de of het begin van de 14de eeuw gedateerd⁶⁶. Zoals we reeds eerder zagen, werd ons atelier opgetrokken in vakwerk steunend op een bakstenen onderbouw. Op basis van het baksteenformaat zijn we geneigd om deze constructie, onder voorbehoud, in periode IV (ca. tweede kwart 14de eeuw) te plaatsen.

⁶⁰ Roosens 1984.

⁶¹ Pieters 1993, 305, fig. 12.

⁶² Mondelinge mededeling door de heer K. De Groote (I.A.P.), waarvoor dank.

⁶³ Het onderzoek van dit gebouw vond plaats in zeer moeilijke omstandigheden en kon slechts gedeeltelijk worden uitgevoerd, omwille van het feit dat een overrijverige bulldozerbestuurder de sleuf vroegtijdig dichtte en dit tegen onze afspraken in. Het is wel een troost dat de sporen door de ophogingen voor de Zuiderring werden afgedekt en aldus voor de toekomst bewaard zullen blijven.

⁶⁴ Callebaut *et al.* 1994, 78-79; Pieters & De Groote i.v.

⁶⁵ De Groote 1993, 387 en 391, fig. 48: 26.

⁶⁶ Dunning 1968, 209.

3 Nabeschouwingen

Na twee opgravingscampagnes langsheen de Komenstraat kunnen we ons stilaan een beeld beginnen vormen van de bewoningsgeschiedenis in het oostelijk deel van de verdwenen Sint-Michielsparochie. De oudste sporen van bewoning kunnen in de tweede helft van de 13de eeuw gedateerd worden. Omstreeks 1270 werd in de noordelijke sector een belangrijke woning opgetrokken die we als een *manoir* menen te mogen interpreteren. De verwoesting ervan gaat vooraf aan een intensieve bouwactiviteit die gepaard gaat met grootschalige infrastructuurwerken. Dit alles kan omstreeks 1325 gesitueerd worden en bijgevolg kan men de eerste helft van de 14de eeuw als een blociperiode aanzien. Omstreeks 1350 blijken een aantal gebouwen te verdwijnen (o.a. door brand) en niet meer heropgebouwd te worden. Vermoedelijk kan deze achteruitgang geassocieerd worden met de tanende economie, diverse ziekteverschijnselen die in deze periode de bevolking zwaar teisterden en de daaruit voortvloeiende demografische achteruitgang.

Het beeld dat we krijgen van de bewoning langsheen de Komenstraat in de periode tussen ca. 1350 en 1383, het definitieve einde van de Ieperse buitenwijken, is er een van verwaarlozing. Hier en daar vermoeden we nog de aanwezigheid van een bewoond huis en/of een atelier, maar vele constructies blijken vervallen en verlaten te zijn. Verder menen we te mogen aannemen dat relatief grote delen van de site braak lagen en als stortzones dienst deden. Dit fenomeen werd zeer duidelijk vastgesteld in de sector die in 1994 werd opgegraven. Boven de vaak summiere sporen van de huizen en de werkruimten uit de late 13de en de eerste helft van de 14de eeuw troffen we een humeus stortpakket aan waarin heel wat aardewerk werd ontdekt⁶⁷. Het gaat voor een vrij belangrijk deel om drinkgerei. Kannen en kruiken in vnl. grijs aardewerk, maar ook enkele late voorbeelden in hoogversierde waar en enkele exemplaren in proto-steengoed en steengoed komen vrij frequent voor. Verder werden wat het grijze aardewerk betreft diverse kookpotten, een volledige vuurstolp (fig. 21) en enkele kommen gevonden. Het assortiment vormen binnen het rode aardewerk bleef beperkt tot enkele grappen, een vetvanger en braadpannen. Onder de overige vondsten zijn o.m. werktuigen, pelgrimsinsignes (fig. 22) en kledingaccessoires te vermelden. Hoe verder het onderzoek vordert, hoe meer we de indruk krijgen dat het beeld van een florerende, middeleeuwse stad die tijdens het beleg van 1383 volledig werd verwoest en daarom werd verlaten, moet worden afgeschreven. De tanende economie, enkele slechte oogsten, het verschijnen van diverse ziekten en epidemieën en de daarmee gepaard gaande demografische achteruitgang blijken reeds duidelijk vanaf het midden van de 14de eeuw hun tol geëist te hebben. Het beleg van de zomer van 1383 vormde dus waarschijnlijk enkel de genadeslag voor de diverse *voorgeborghten*.

21 Vuurstolp (derde kwart 14de eeuw).

Couvre-feu (troisième quart du 14ème siècle).

RÉSUMÉ

**Le faubourg disparu de Saint-Michel à Ieper (prov. de Flandre Occidentale)
Rapport intermédiaire 1994**

L'aménagement d'un bassin de captage dans la Vallée de l'Eleperlee et l'implantation prévue de la partie méridionale de la ceinture autour de la ville d'Ieper (Ypres), ont été, dès 1993, l'occasion pour l'I.A.P. d'organiser une vaste fouille de sauvetage dans les *Verdrongen Weiden* à Ieper (Ypres). Ces travaux archéologiques sont menés en étroite collaboration avec les autorités municipales d'Ieper et en concertation avec le Service des Eaux de la Communauté Flamande. Dans la zone menacée, qui couvre une superficie d'environ 40 ha, peut être localisée une partie importante du faubourg médiéval de Saint-Michel. Celui-ci est mentionné dans les archives dès 1249 et fut détruit définitivement par des troupes anglaises et gantoises en 1383 (fig. 1). Par une interdiction ordonnée par Philippe le Hardi, Duc de Bourgogne, les faubourgs d'Ieper ne purent être rebâties pour des raisons stratégiques. Ce secteur évolua progressivement vers une zone agraire. Dans la deuxième moitié du 17e siècle les *Verdrongen Weiden* furent

⁶⁷ De grondige studie van het aardewerk en de overige vondsten uit deze laag dient nog te worden aangevat en/of te worden voltooid en zal in latere bijdragen aan bod komen.

22 Pelgrimsinsigne met voorstelling van de H. Eligius van Noyon (14de eeuw).
Insigne de pèlerinage représentant St. Eloi de Noyon (14ème siècle).

intégrés par Vauban dans son "Inondation de Messines", un territoire submersible d'environ 100 ha. Ceci eut pour conséquence heureuse que le site resta préservé de l'implantation de maisons ou d'autres infrastructures. Les besoins actuels ont néanmoins décidé autrement du sort de ce site archéologique unique.

La seconde campagne de fouilles dans les *Verdrongen Weiden*, qui s'est déroulée du 2 mai au 31 octobre 1994, s'est concentrée dans la partie nord du site (fig. 2), où actuellement les travaux préparatifs à l'extension de la ceinture autour de la ville ont été réalisés. Il s'agit d'une bande d'environ 1,5 ha qui n'a pu être étudiée que pour moitié à cause de l'avancement rapide de ces travaux d'infrastructure. La forte concentration de maisons et d'ateliers constatée en 1993 le long de la rue de Comines (disparue), nous a incité à poursuivre nos recherches le long de cette voie. Nos travaux n'ont cependant pas pu être menés à bon terme dans la partie fouillée en 1994: un certain nombre de traces n'ont pu être coupées et quelques tranchées ne furent pas entièrement approfondies par manque de temps. Nous avons cependant pu nous faire une idée de l'évolution de l'habitat dans cette partie du quartier artisanal.

Les recherches de 1994 ont livré un nombre considérable de traces et de structures (fig. 3) qui semblent appartenir à cinq phases successives. Comme dans la partie méridionale, étudiée en 1993, une série de fossés représentent les traces les plus anciennes (fig. 4). Ces canaux sont principalement orientés est-ouest et rejoignent le *ruisseau de Comines* et le fossé en V aménagé le long de la rue de Comines. Leur fonction était probablement double: division du terrain en parcelles et drainage des terres humides. Les trois fossés détectés à l'est de la rue de Comines n'ont livré que très peu de matériel. Nous disposons cependant d'un *terminus ante quem* pour la datation du fossé nord, supplanté par la construction d'une importante bâtisse au courant de la deuxième moitié du 13e siècle. Le fait que certains fossés aient été recreusés et que des bâtiments aient été alignés sur ces canaux (fig. 3) démontre leur importance, même au 14e siècle.

L'artère principale de la partie orientale du faubourg Saint-Michel était sans aucun doute la rue de Comines. Elle est mentionnée pour la première fois dans les archives en 1216 et resta une importante voie d'accès de et vers la Lys et la France jusqu'aux environs de 1309. A l'encontre de la partie méridionale, le tracé de la rue ne semble plus être influencé par le *ruisseau de Comines*. Au 13e siècle, il s'agit probablement d'un chemin de terre (éventuellement empierré), large d'environ 3 m. Un fossé en V était aménagé à l'est de la rue. Les archives nous apprennent que la rue de Comines fut rehaussée et pavée au printemps de 1326. Lors de ces travaux, cette voie fut élargie jusqu'à 7 m. Après la destruction des faubourgs yprois en 1383, la rue de Comines évolua progressivement vers un chemin de terre, qui sera supprimé définitivement lors

des travaux entrepris par Vauban entre 1678 et 1684.

La rue de Comines semble remonter au début du 13e siècle, mais nous avons pu constater que les terrains avoisinants n'ont été rendus arables que vers le second quart de ce siècle. Dans une première phase, un système de fossés a été mis en place afin de drainer le terrain. Il semblerait que les premières constructions dans cette partie assez éloignée du centre du faubourg, apparaissant vers le milieu du 13e siècle, aient été plutôt dispersées. Le secteur étudié en 1994 n'a livré qu'un petit restant d'une de ces maisons (fig. 5 et 7: 1).

Dans la seconde moitié du 13e siècle l'habitat le long de la rue de Comines devient de plus en plus dense. Les maisons et les ateliers dégagés à ce jour se caractérisent par la légèreté des constructions. Un des bâtiments fouillés cette année se distingue cependant par une conception toute différente. Il s'agit d'une maison (fig. 6 et 7) couvrant une superficie d'environ 210 m² et divisée en quatre, voire cinq pièces. L'épaisseur des fondations (env. 0,50 m.) est exceptionnelle pour le site. Une des chambres, du côté méridional du bâtiment, a fourni les restes d'un pavement (fig. 11). Les décors du pavement et des carreaux (fig. 12) sont comparables à différentes trouvailles faites dans le Nord de la France et à l'Abbaye des Dunes à Koksijde. Un âtre circulaire, composé de fragments de tuiles posés de chant, était aménagé au centre de ce pavement (fig. 13). Pour dater la construction de ce manoir (?) nous disposons d'un *terminus post quem* fourni par une monnaie, un demi esterlin de Guy de Dampierre (1263-1297) découvert sous le pavement (fig. 14). La date de destruction est moins claire, mais tout porte à croire qu'elle peut être située vers 1325.

Le secteur fouillé en 1994 livra les restes d'une seconde maison (fig. 3: 6) datant de la période III (env. 1275-1325). Il s'agit d'une construction très simple, orientée sur un des fossés précités et composée de deux pièces. Un chandelier en céramique très décorée et représentant un bélier fut découvert dans cette structure.

Au nord et à l'est du manoir (?) ont été dégagées des structures que nous interprétons comme des ateliers. Parmi les vestiges nous reconnaissons e.a. deux âtres, composés de fragments de tuiles placés de chant dans une couche d'argile plastique déposée dans une excavation peu profonde. Les tuiles d'un des foyers étaient disposées en forme de caissettes. Les parois de ces ateliers étaient probablement d'une fabrication très légère, ce qui peut en partie expliquer l'absence totale de ces éléments. Dans l'espace située au nord du manoir (?) trois niveaux d'un sol en terre battue ont été dégagés. Les ateliers semblent avoir été détruits par des incendies.

La troisième décennie du 14e siècle est pour le faubourg Saint-Michel une période d'activité très intense: d'une part, plusieurs grands travaux d'infrastructure (érection de la deuxième enceinte, élargissement de la rue de Comines, etc.) et, d'autre

part, la (re)construction de plusieurs maisons et ateliers. Le manoir (?) de la période III, qui semble avoir été abandonné et démantelé avant d'être incendié vers 1325, est rebâti et agrandi. Les murs de ce nouveau complexe – il s'agit apparemment d'une combinaison maison-atelier – sont d'une construction beaucoup plus légère que ceux de l'édifice précédent. Quelques parois de l'ancienne demeure sont remployées et l'agencement intérieur est complètement repensée. Une grande pièce, peut-être un endroit de stockage, est ajoutée à l'est.

Outre cette ensemble, plusieurs maisons et ateliers ont été fouillés pendant cette récente campagne. Leurs vestiges sont souvent extrêmement lacunaire, ce qui rend la reconstitution des plans et l'interprétation des structures très difficiles. Cependant, nous pensons avoir pu discerner (sous réserve) quatre maisons et cinq ateliers. Parmi les habitations nous rencontrons deux types, qui nous étaient déjà connus depuis les travaux de 1993. Le premier est une construction rectangulaire divisée en deux pièces; la largeur de ces bâtiments n'excède jamais 6,50 m., tandis que la longueur n'a nulle part pu être déterminée. Une construction se distingue de ce premier type par la présence d'un couloir. Les restes des structures du second type, que nous interprétons comme des ateliers – il ne s'agit souvent que d'un abri construit sur des socles en brique – sont dispersés sur tout le terrain examiné. Vu le manque d'éléments de construction il est difficile d'en définir la superficie. Dans plusieurs de

ces ateliers nous avons découvert des âtres, composés pour la plupart de fragments de tuiles mis de chant (fig. 19); un foyer fait en tessons de céramique, également mis de chant, sort de l'ordinaire. Cette découverte rend à trois le nombre d'âtres de ce type mis au jour sur ce site. Le seul atelier qui a pu être examiné partiellement à l'ouest de la rue de Comines, a livré des fragments d'une coupole d'aération. La présence de multiples scories dans ce même lieu de travail, qui fut détruit par incendie, porte à croire qu'on exerçait également la métallurgie dans cette partie du faubourg.

Il semble qu'un certain nombre de bâtiments disparaissent déjà vers le milieu du 14e siècle et que cette partie du faubourg connut alors un état de délabrement certain. Une importante partie de la zone étudiée en 1994 fut utilisée comme dépotoir pendant la seconde moitié du 14e siècle. Tout porte à croire que l'image qu'on avait jusqu'à présent d'Ypres, avec ces faubourgs florissants détruits en 1383, soit totalement fautive. Les fouilles démontreraient plutôt que la paroisse Saint-Michel (et en tout cas sa partie orientale) ait connue son apogée dans la période 1300-1330 et que le déclin s'annonce à partir du milieu du siècle. La régression économique, quelques mauvaises récoltes, l'apparition de maladies et épidémies, et la régression démographique qui en résultait, sont probablement quelques-unes des causes de ce déclin. Le siège de l'été 1383 n'a donné que le coup de grâce à l'existence des faubourgs yprois.

BIBLIOGRAPHIE

- ADRIAENSSENS I. (red.) 1992: *Omtrent de vestingstad Ieper*, Monumenten 'Beleven', Brussel.
- ARTS N. 1994: De opgraving van het Heuvelterrein. In: ARTS N. (red), *Sporen onder de Kempische stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500*, Eindhoven, 158-192.
- BARBIER M., CAILLEAUX D., CHAPELOT O. & SONRIER M.-A. 1987: *Carreaux de pavements du moyen-âge et de la renaissance. Catalogue des collections des Musées de Chaumont et de Saint-Dizier (Haute-Marne)*, Chaumont - Saint-Dizier.
- BEELE W. 1975: *Studie van de Ieperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwsrekeningen 1250-1400*, Handzame, 2 dln.
- BONDE S. & MAINES C. 1994: La fouille de la salle capitulaire de l'ancienne abbaye augustinienne de Saint-Jean-des-Vignes à Soissons (Aisne), *Revue archéologique de Picardie*, 3-4, 77-114.
- BONDE S., DUREY-BLARY V. & MAINES C. 1995: Soissons: un pavement gothique à St. Jean-des-Vignes, *Archéologia* n° 308, 40-48.
- CALLEBAUT D. et al. 1994: *Aalst - Archeologie en Archief*, Herlevend Verleden 3, Zellik-Aalst.
- CARETTE M. & DEROEUX D. 1985: *Carreaux de pavement médiévaux de Flandre et d'Artois (XIIIe-XIVe siècles)*, Mémoires de la Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais 22, Arras.
- CHAPMAN A. & HURMAN B. 1991: Late medieval potsherd hearths, *Medieval Ceramics* 15, 48-50.
- CONSTANDT H.J. 1981: *Ieperse huizen met houten gevel*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België 43, 33.
- DE GROOTE K. 1993: De middeleeuwse ambachtelijke wijk van Pamele (stad Oudenaarde, Oost-Vlaanderen). Het onderzoek in het Huis de Lalaing I. De pottenbakkersovens, *Archeologie in Vlaanderen* III, 359-399.
- DES MAREZ G. & DE SAGHER E. 1909: *Comptes de la Ville d'Ypres de 1267 à 1329 I*, Bruxelles.
- DES MAREZ G. & DE SAGHER E. 1913: *Comptes de la Ville d'Ypres de 1267 à 1329 II*, Bruxelles.

- DEWILDE M. & ERVYNCK A. 1992: Bijbelfiguren en monsters in tinglazuur. De tegelvloer uit de prelatuur van de O.L.V. Ten Duinenabdij te Koksijde (prov. West-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* II, 315-334.
- DIEGERICK I.L.A. 1853: *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux Archives de la Ville d'Ypres*, Brugge, 7 dln.
- DUNNING G.C. 1968: Medieval Pottery Roof Ventilators and Finials found at Aardenburg, Zeeland, and Post-Medieval Finials at Deventer, Overijssel, *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 18, 209-225.
- DUVOSQUEL J.-M. 1994: Le chemin d'Ypres à Comines au début du XIVe siècle ou l'accès des Yprois à la Lys, *Revue du Nord* LXXVI, 305, 255-273.
- EAMES E.S. 1975: Decorated Tile Pavements in English Houses, *Rotterdam Papers II. A Contribution to Medieval Archaeology*, Rotterdam, 5-15.
- EAMES E.S. 1980: *Catalogue of Medieval Lead-Glazed Earthenware Tiles in the Department of Medieval and Later Antiquities British Museum*, Beccles-London, 2 dln.
- HEIDINGA H.A. & SMINK E.H. 1982: Brick Spit-supports in the Netherlands (13th-16th century), *Rotterdam Papers IV. A Contribution to Medieval Archaeology*, Rotterdam.
- JACQUES A. 1994: Arras au moyen-âge, *Archéologia* n° 304, 58-66.
- LALEMAN M.-C. & RAVESCHOT P. 1991: *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De kelders*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten 53, 54.
- PESEZ J.-M. 1986: Le foyer de la maison paysanne (XIe-XVe siècles), *Archéologie Médiévale* 16, 65-95.
- PIETERS M. 1992: Archeologisch onderzoek te Raversijde (stad Oostende, prov. West-Vlaanderen). Interimverslag 1992, *Archeologie in Vlaanderen* II, 247-264, pl. 6.
- PIETERS M., COOREMANS B., ERVYNCK A. & VAN NEER W. 1993: Van akkerland tot Heilige-Geestkapel. Een kijk op de evolutie van de bewoningsgeschiedenis in de Kattestraat te Aalst (prov. Oost-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* III, 299-329.
- PIETERS M. & DE GROOTE K. i.v.: Tussen kapel en kerk: een archeologische kijk op de dorpskern van Moorsel, *Archeologie in Vlaanderen* V.
- ROOSENS B. 1984: Het Warandekasteel te Diest. In: *Conspectus MCMLXXXIII*, Archaeologia Belgica 258, 155-157, fig. 85-86.
- VAN BELLINGEN St., DEWILDE M. & MUS O. 1993: De verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen). Interimverslag 1993, *Archeologie in Vlaanderen* III, 255-280.
- VAN BELLINGEN St. & VERHAEGHE F. i.v.: Een hoogversierde, zoömorfe kandelaar uit de verdwenen Sint-Michielswijk te Ieper (prov. West-Vlaanderen), *Archeologie in Vlaanderen* V, in voorbereiding.
- VAN OSSEL P. (red.) 1991: *Les Jardins du Carrousel à Paris. Fouilles 1989-1990*, Paris, 3 dln.
- VERHAEGHE F. 1986: Quelques épis de faitage produits par les potiers flamands (13e-15e siècles), *Mémoires de la Commission départementale d'Histoire et d'Archéologie du Pas-de-Calais* 22, 2, 108-156.
- VERHAEGHE F. 1989a: La céramique très décorée du bas moyen âge en Flandre. In: *Travaux du groupe de recherches et études sur la céramique dans le Nord-Pas-de-Calais. Actes du Colloque de Lille (26-27 mars 1988)*, Nord Ouest Archéologie, Numéro hors-série, s.l. [Berck-sur-Mer], 19-113.
- VERHAEGHE F. 1989b: Middeleeuwse tuitkannen: metaal, ceramiek en ambachtelijke competitie, *West-vlaamse Archaeologica* 5, 3, 65-83.